

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
кафедра історії української літератури, теорії літератури і
літературної творчості

ДИСКУРС ПАМ'ЯТІ ПРО ГОЛОДОМОР
У РОМАНІ ТАНІ П'ЯНКОВОЇ «ВІК ЧЕРВОНИХ МУРАХ»

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студентки 4 курсу
освітньої програми
*«Літературна творчість,
українська мова і література та
англійська мова»*
спеціальність – 035 Філологія
Ангеліна Андріївна ПИЛИПЕНКО
Науковий і творчий керівник:
к. філол. н., доц. Тетяна БЕЛІМОВА

«Допущено до захисту»

Протокол засідання

кафедри історії української літератури,
теорії літератури і літературної творчості

протокол №11 від 9 травня 2024 року

завідувач кафедри _____ (підпис)

д.філол.н., проф. Оксана СЛІПУШКО

КИЇВ

2024

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню рецепції Голодомору у художніх творах соцреалістичного канону, української діаспори та сучасного літературного процесу в Україні. У теоретичному розділі розглянуто пережиття травми другого та третього покоління у творах українських письменників, та опрацьовано роботи українських науковців як частину національного архіву про Голодомор. У практичному розділі проаналізовано роман Тани П'янкової «Вік червоних мурах», зокрема досліджено оприявлення колективної пам'яті про трагедію Голодомору.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, пережиття травми, діаспора, СРСР, колективна пам'ять.

ABSTRACT

The diploma work is dedicated to exploring the reception of Holodomor in the fictional literature of the so-called realistic canon, Ukrainian diaspora and modern literary process in Ukraine. The theoretical section of the work examines both traumas of the second and third generation in the stories (novels, novellas, poems) of Ukrainian writers, and also articles about Holodomor of Ukrainian scientists as a part of national archive. The practical section of the work analyzes Tanya Pyankova's novel "The age of red ants", and especially explores the demonstration of collective memory of Holodomor's tragedy.

Key words: Holodomor, genocide, rehabilitation from the trauma, diaspora, USSR, collective memory.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ. ВІДТВОРЕННЯ ЯВИЩА ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	
1.1. Рецепція Голодомору в українській літературі: посттравматизм у соцреалістичному каноні та творах діаспори.....	7
1.2. Сучасне перепроходження травми другого та третього покоління в художній літературі про Голодомор.....	13
1.3. Літературний дискурс про Голодомор як частина національного архіву.....	15
РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ. АНАЛІЗ ТРАГЕДІЇ ГОЛОДОМОРУ НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ ТАНІ П'ЯНКОВОЇ «ВІК ЧЕРВОНИХ МУРАХ»	
2.1. Історія створення роману, важливість його поширення у сучасному світі	18
2.2. Перепроживання травми та боротьба з нею у романі «Вік червоних мурах»; контрастний показ головних героїнь.....	20
2.3. Символіка твору, його потаємні сенси.....	24
ТВОРЧА ЧАСТИНА. НЕБУВАЛІ БУВАЛЬЩИНИ.....	28
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43

ВСТУП

Голодомор – акт геноциду, який було запроваджено керівництвом ВКПБ(Всесоюзною комуністичною партією більшовиків) шляхом створення умов, що призвели до масового голоду на території України, та який відбувся через колективізацію. Довгий час тема Голодомору в Україні замовчувалася радянською владою, лише нещодавно цей злочин був визнаний геноцидом, про що й постановлював прийнятий у 2006-му році закон «Про Голодомор 1932-1933-х рр. в Україні». Точна кількість постраждалих від голоду й до сьогодні невідома, число загиблих українців коливається від 2-х до 4-х мільйонів.

Дуже змістовно та детально було описано геноцид, що виник в результаті штучного голоду, у книзі Тані П'янкової «Вік червоних мурах» [26], у якій історія ведеться почергово від імені двох різних героїнь, котрі розповідають, як саме явище штучного голоду торкнулося життя кожної з них – обидві жінки пережили трагедію по-різному, та отримані ними травми аж ніяк не однакові. Однак спільним залишається те, що голод однаково занапастив життя обох героїнь, а отже, роман дає можливість пролити більше світла на весь жах тогочасного режиму. Роман має також і цікаву особливість – частково його можна вважати біографічним, оскільки в деяких моментах твору було втілено реальні історичні події.

Актуальність обраної теми полягає у висвітленні теми Голодомору як злочину проти українського суспільства. Обговорення цієї теми завжди було напрочуд важливим для вітчизняного суспільства, а особливо її гострота виросла за роки російсько-української війни, коли почали голосніше говорити про переважно замовчувані злочини росії та радянської системи проти України. Наразі з'являється все більше обставин, які уможливають детальніше вивчення Голодомору – так, наприклад, це відкриті архіви СБУ, музеї, твори вітчизняних письменників. Саме завдяки таким факторам опрацювання цієї теми стає легшим і доступнішим, оскільки в часи СРСР тему Голодомору було

прийнято замовчувати. Одним із найвагоміших джерел інформації став Київський національний музей Голодомору, який було побудовано у 2009-му році за сприяння президента В. Ющенка і який було занесено до світової спадщини ЮНЕСКО. На початку 2020-х років було заплановано будівництво другої філії музею, однак його було скасовано через вторгнення росії в Україну та через витрати коштів, що попервах планувалися на будівництво музею, на фінансування української армії.

Теоретико-методологічна база – роботи В. Сергійчука[30], В. Верстюка[3], Р. Лемкіна[16], Н. Тарчевської[35].

Наукова новизна - у дипломній роботі опрацьовано статті та художні твори, присвячені геноциду українців. Уперше трагедію Голодомору було описано у творах української літературної діаспори, зокрема у «Жовтому князі» В. Барки[2] та «Марії» У. Самчука [29]. Спорадичні спогади про трагедію штучного голоду виринали також і у творах інших радянських письменників – П. Тичини «Скорбна мати», М. Стельмаха «Чотири броди», [33] А. Дімарова «І будуть люди»[9].

Мета роботи полягає в аналізі роману Тані П'янкової «Вік червоних мурах» та окресленні явища Голодомору та його впливу на життя конкретних осіб на прикладі цього роману.

Виходячи з мети наукової роботи, постає низка завдань:

1. Дослідити рецепцію Голодомору в соцреалістичному каноні;
2. Проаналізувати художні твори української діаспори з урахуванням здобутків студій пам'яті;
3. На прикладі роману Тані П'янкової та низки художніх творів проаналізувати, як оприявнюється в сьогоденні колективна пам'ять про Голодомор.

Об'єкт дослідження – роман Тані П'янкової «Вік червоних мурах».

Предмет дослідження – відтворення колективної пам'яті про трагедію Голодомору як травми другого та третього покоління українців.

Методи дослідження. У роботі було застосовано компаративістичний та філологічний методи.

Апробація. Виступ на VII-х Всеукраїнських наукових читаннях за участю молодих учених 11-12-го квітня 2024-го року з темою «Дискурс пам'яті про Голодомор у романі Тані П'янкової «Вік червоних мурах».

Робота має таку **структуру**: вступ, два розділи, висновки, список використаної літератури та творча частина. Список літератури містить 43 позиції.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ. ВІДТВОРЕННЯ ЯВИЩА ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Рецепція Голодомору в українській літературі: посттравматизм у соцреалістичному каноні та творах діаспори

Голодомор – жахлива трагедія, що кардинально вплинула на українське суспільство, адже кількість жертв, постраждалих від геноциду, сягає кількох мільйонів. Точна кількість постраждалих станом до сьогодні не відома: за одними джерелами, це близько трьох мільйонів загиблих, за іншими – близько десяти. Слід також зазначити, що на початку 1930-х років від голоду постраждало чимало держав тодішнього Радянського Союзу, серед яких – Казахстан, Латвія, Білорусь, Литва, Естонія, Молдова, однак лише в Україні явище голоду було визнане геноцидом, оскільки саме на нашій Батьківщині злочин голодної смерті був спланованим і правомірно здійсненим радянською владою. Проте, далеко не одразу факт про саме існування штучного голоду було розповсюджено: радянська влада усіма зусиллями приховувала злочини, що було скоєно проти української держави, тому говорити про страшну трагедію українці могли лише за межами УРСР. Чітко усвідомлюючи факт того, що на території України відбувається *етноцид* [30, с. 14], українська діаспора намагалася зробити все можливе, щоб про Голодомор почали говорити в усьому світі. Вдавалися до різноманітних акцій протесту, петицій, створення робочих груп із визнання Голодомору геноцидом. До прикладу, одна з протестних організацій в Америці у листопаді 1933-го року досягла того, щоб офіційно визнати листопад місяцем протесту, а останню неділю листопада – днем трауру за загиблими під час Голодомору [30, с. 4]. Активно діяли різноманітні жіночі організації, передусім Союз українок Америки, чиїми зусиллями було створено «Комітет допомоги голодуючій Україні», основна мета якого полягала в тому, щоб ознайомити американське суспільство з проблемою голоду в Україні та зібрати необхідні кошти на допомогу постраждалим. Листи із закликом до допомоги Україні було надіслано багатьом впливовим особам та організаціям –

до прикладу, президенту США, Червоному Хресту в Америці та різноманітним гуманітарним і релігійним організаціям.

15-го вересня 1933-го року був створений бюлетень, що інформував громадськість про голод в Україні – виготовлено було бюлетень на основі свідчень української активістки М. Жук і згодом розіслано країнами Європи – Британією, Францією, Італією Німеччиною. У березні 1933-го року в Українському народному домі в Торонто було підписано резолюцію проти більшовицької діяльності – захід було скликано Союзом Українців-самостійників.

Також українська діаспора, що проживала у Північній Америці, неодноразово писала у газетах статті на тему голоду 1932-1933 року – наприклад, у такого роду статтях часто було згадано, що голод в Україні виник саме через те, що все продовольство було насильницьким шляхом конфісковано. Приклади таких статей – «Радянська Україна голодує», «Людоїдство на Україні», «Американські студенти розповідають про страхіття голоду на Україні» тощо. Особливої уваги заслуговує стаття Р. Русової і Х. Кононенко «Голод на Україні», яку було у 1933-му році написано для газети «Свобода», і яку у 2003-му році було цією ж газетою перевидано. Стаття акцентувала особливу увагу на становищі сільського господарства в Україні, та наполегливого прохання зарубіжних спільнот надати допомогу. Згодом статті про Голодомор зусиллями українських активістських спільнот стали з'являтися і в німецькій пресі – однією із найперших таких статей став нарис «Український голос», який було написано німецьким публіцистом В. Штайном у 1932 році і згодом передруковано у Канаді. Одним із найважливіших факторів у подібних протестних діях стало офіційне визнання СРСР винним у створенні штучного голоду та несенні відповідальності за трагедію – подібне рішення було прийняте 31-го жовтня 1988-го у Нью-Йорку під час скликання Міжнародної Комісії, що спричинило максимальний розголос про трагедію в усьому світі [30, с. 17]. Також у листопаді 2006-го року було прийнято офіційний закон про

визнання Голодомору геноцидом. За словами президента В. Ющенка, «Голодомор приніс на українську землю страх, який живе і досі. Лише пам'ять про кожного невинно вбитого зможе звільнити українську націю від цього тяжкого спадку» [3, с. 5].

Як про надзвичайно болючий етап в історії України, явищу Голодомору присвячено достатньо багато творів українських письменників. Найбільша кількість таких творів припадає на 1980-1990-ті роки, коли українські письменники мали змогу викласти трагічний етап для України у своїх творах максимально детально і змістовно. Проте ще на початку 1930-х років ця тема була не байдужа цвіту українського письменства – уже тоді стали з'являтися найперші записки, вірші, п'єси, оповідання. Так, наприклад, у 1934-му році В. Підмогильний видав збірку оповідань «Повісті без назви», частину творів якої було присвячено різноманітним трагедіям тодішнього українського села – бідності, пошестям, голоду. Винною у цих стражданнях автор називає саме тодішню радянську владу. Також у 1933-му році було опубліковано оповідання А. Любченка «Кострига» [17] у журналі «Комуніст» - оповідання розповідало про селянина, що закопав найдорожче своє майно, хліб, аби тільки не віддати його радянській владі. Тему про нещадне загарбництво тодішньої влади було також порушено в оповіданні М. Дукина «Восени», що датовано 1933-м роком. Як бачимо, уже в 1930-х роках почали з'являтися перші літературні фіксації Голодомору, проте через надто жорстку радянську цензуру не було можливості повноцінно їх поширювати.

Дуже велику кількість ранніх творів про Голодомор можна сміливо зарахувати до української соцреалістичної літератури. Найголовніші риси соцреалізму такі: 1) зрозумілість і доступність мови твору для будь-якого пересічного читача; 2) фальшиве і занадто прикрашене подання реальних історичних подій; 3) цілеспрямована допомога розбудові комунізму; 4) зображення жінки як інструменту, людини без власної особистості. Спираючись на такі риси цього жанру, можна сказати, що література про

Голодомор подавалася з точністю до навпаки – правдиво змальовуючи події, висвітлюючи комунізм у вкрай негативному світлі та роблячи великий акцент на особистостях і почуттях своїх героїв.

Складність написання літературних творів про Голодомор полягає в тому, що цю тему було суворо заборонено радянською цензурою. Як згадує М. Руденко: «Для того, щоб була змога вільно писати про Голодомор в радянській літературі, мусило пройти 55 років – ціле людське життя». У 1975-му році поет написав поему «Хрест», що було присвячено проблемі Голодомору. Проте радянська цензура на той час була настільки жорсткою, що письменник щиро вважав, що саме він першим пише твір на цю тему. На цій підставі можна зробити висновок, що переважна більшість творів Голодомор у ті часи пересічному українцю була просто недоступною.

Найпершим діаспорним романом про проблему Голодомору стала книга У. Самчука «Марія» [29] – цей твір було написано ще у 1934-му році в Чехії, а в Україні книгу вперше було видано друком у Львові. У романі змальовано життєвий шлях типової української жінки-трудівниці, що жила після Революції 1917-го року, та утверджує думку, що «найстрашніша смерть – від голоду». Письменник яскраво описує усе нелегке, багате на страждання і негаразди життя головної героїні, а особливу увагу було приділено останнім тридцяти дням життя Марії, де показано, як поступово героїня виснажується від голоду і доживає свої дні. Кінцівка твору зображує яскраву, драматичну боротьбу життя із смертю, де смерть зрештою перемагає.

Також одним із доволі популярних творів про явище Голодомору є роман В. Барки «Жовтий князь» [2], який було написано у 1963-му році, і який зображує наругу з боку радянської влади над українським суспільством. Задум роману з'явився у Барки ще у 1940-х роках в Німеччині, під час перебування у таборі Displaced Persons, а сама повна версія історії побачила світ вже в Нью-Йорку. У романі було застосовано жовтий колір як символ жадібності та

жорстокості, а самим втіленням Жовтого Князя у творі постає загальний образ радянської влади та сам Йосип Сталін як голова панівної верхівки. Як зазначав сам письменник, «<...> однією із основних сюжетних ниток роману є психологічна сфера – показ того, як змінюється людська душа, яку було замордовано голодом». На прикладі головних героїв твору – родини Катранників – було спостережено, як щасливі, життєрадісні люди під тиском голоду поступово втрачають бажання жити, проте все ж не втрачено найголовніше – людські цінності і якості. І навіть не зважаючи на остаточну загибель головних героїв, твір містить доволі оптимістичну розв'язку – початок нового сонячного дня як надію на світле майбутнє, яке не буде зруйновано привидом голоду. Станом на сьогодні на території Російської Федерації твір «Жовтий князь» досі вважається «пропагандистським» та «екстремістським». Голодомору також було присвячено достатньо багато доробку із творчості українських письменників-емігрантів, зокрема лист-памфлет І. Багряного «Чому я не хочу вертатись до СРСР?» (1946), який було написано внаслідок переживання автором чималої кількості концтаборів, поезія Є. Маланюка «Року божого 1933-го» (1933), у якій було описано «труп в житах, посинілі губи» - жахливу картину, що постала внаслідок страшного мору; цей вірш є алюзією на «Скорбну мати» П. Тичини. псалом О. Коржа «Степова доля»(1933), збірка віршів А. Малишка (1964) та повість А. Дімарова «На коні і під конем» (1973).

Серед представників діаспори вже дещо пізніше про Голодомор писав М. Руденко, якого було згадано вище. Поему «Хрест» було написано у 1975-му році у психоневрологічному госпіталі. Основне сюжетне полотно поеми полягає у зображенні життєвого шляху комуніста, що шукає винних у голоді в Україні, який занапастив всю його сім'ю. Мотив твору – зображення складної боротьби людини із самою собою, адже відбувається внутрішній духовний занепад після розчарування в справі, якій ти присвятив все життя.

Популярною творчістю про Голодомор також можна вважати записки, що їх було ведено безпосередньо очевидцями геноциду: «Все, що не можна було

говорити вголос, слід було записати». Так, наприклад, до такого виду творчості належать мемуари Л. Нечипоренка «Рік 33-й» [20] - документальний роман, що з точністю оповідає про розгортання голоду на Житомирщині та як трагедія торкнулася безпосередньо родини Л. Нечипоренка та знайомої йому сім'ї Коваленків. Відомо також, що згодом Л. Нечипоренко передав зошит із романом своєму другу І. Коваленку, проте у 1972-му році у зв'язку із арештом КДБ зошит було вилучено. На щастя, у 1996-му році І. Коваленкові вдалося повернути матеріали, які було втрачено, і які змогли успішно зберегтися до сьогодення.

Особливо популярним видом літератури про Голодомор є поезія українських класиків – до прикладу, серед відомих українських поетів тему Голодомору порушував П. Тичина, що у вірші «Загупало в двері прикладом» показує весь жах канібалізму та вчинки людей, яких було повністю доведено до безумства голодом – автор у своїй поезії змальовує матір, що зварила власного маленького сина, аби прогодуватися, та ще до кінця не усвідомила жахіття, що вчинила: «Стоїть молодиця — ні з місця — і тільки всміхається страшно. — Ну як же живеш, молодице? Чого ти мовчиш, не говориш? — Отак і живу я... — та й змовкла. Ой чий же це голос у неї? Хрипкий, а тремтучий, веселий. — Та так і живу, — проспівала. Хіба ж то йому я не мати? Чи їсти, скажіть, не хотілось?» [36]. Також у 1918-му році П. Тичина написав вірш «Скорбна мати» [37], який було достатньо довго приховувано і замовчувано радянською владою – у ньому зображувався символ виснаженої стражданнями матері, що блукає Україною у пошуках сина. Попри те, що цю поезію було написано задовго до подій Голодомору, вірш можна успішно проєктувати на події 1930-х років. Поет О. Олесь уклав збірку «Голод», що містить п'ять віршів, і яка зображує голод у вигляді персоніфікованої постаті – велетенського скелета, що мандрує Україною і нищить все на своєму шляху: «Він нападав на все без тями – і все без тями гриз і їв...» Поет В. Сосюра описує явище Голодомору у поемі «Оксана» через призму революційної основи. Сам голод у поемі прямо не

названо, жахливі історичні події приховано за символами пір року: наприклад, у поемі В. Сосюри квітуча весна символізує раннє щасливе життя, золота осінь – достаток і затишок, холодна зима – власне трагедію українців, знищення, муки голодом, і, нарешті, літо – новий світанок та своєрідне «зцілення» від трагедії, яку було пережито. У поемі І. Крушельницького «З-над прірви» образ Голоду також зображено персоніфіковано – Голод постає виснаженим мандрівником, що торує свій нескінченний шлях, однак життєва енергія швидко покидає його через нестерпне почуття голодних мук: «Дай хліба, Земле! Дай! Зрости! Зроди! » Земля мовчала». Серед поетів-емігрантів присвятив частинку своєї творчості Є. Маланюк, що написав поезію «Року божого 1933-го», у якій описує «трупи в житах, посинілі губи» - жахливу картину, що постала внаслідок страшного мору. Серед сучасних поетичних творів про Голодомор можна виділити збірку віршів сучасної української поетки Н. Погребняк з Вінничини, чії вірші містять біографічне підґрунтя. До збірника увійшли такі поезії, як «Свічка пам'яті», «Сторінка зі щоденника», «Уроки історії» та багато інших. Мисткиня зауважує, що на написання цих поезій її нашттовхнула трагедія родини, якій свого часу також довелося пережити Голодомор. Порушували тему Голодомору у віршах і такі українські поетеси, як О. Лободяк та М. Яновська.

1.2.Сучасне пережиття травми другого та третього покоління в художній літературі про Голодомор

Станом на сьогодні тема Голодомору є не менш актуальною, більш того, романів та повістей на цю тему стало ще більше, адже у зв'язку з появою цифрової епохи доступно все більше інформації, яку може бути використано у літературних творах, активно беруться до розгляду різноманітні документи та наукові статті. Новий етап творчості про Голодомор було розпочато у ранніх 1990-х роках, а найпершим широким твором нового етапу стала повість «Голодомор» Є. Гуцала, яка побачила світ у 1990му році, та дала значний поштовх популяризації новітньої творчості. Є. Гуцало продовжує справу своїх

попередників, змальовуючи радянську владу як головного ворога українського народу, та дає поштовх розвитку сучасної літератури на цю тематику – саме так поступово почали з'являтися повісті більш новітнього характеру, такі як «Самосуд» А. Дімарова (1991), «Лозинава труна» П. Наніїва (1993), «У лабетах смерті» М. Потупейка (1994) та багато інших.

Мета сучасних українських письменників полягає не лише в тому, щоб детально показати читачу трагедію минулих років, а й знайти відповіді на питання, як уникнути повтору подібної трагедії у майбутньому. Крім того, особливість більш сучасних творів полягає в тому, що їхній сюжет не зосереджується повністю на темі Голодомору безпосередньо, а також корелює з іншими популярними мотивами, такими як любов, ненависть, відчай, сподівання – власне, переважний акцент робиться на основних почуттях людської душі. Прикладом одного із таких творів є новела С. Грабара «Хліб», у якій масовий голод осмислено через почуття дітей, що подалися до міста у пошуках хліба. Також сучасна література робить великий акцент на травмі, що передалася другому та третьому поколінню постраждалих від Голодомору – такі симптоми травми, до прикладу, крізь роки виявляються у значній обмеженості в їжі та відчуття постійної неоясненої тривоги. Прикладом твору, що говорить про таку травму, є роман Н. Доляк «Чорна дошка»[10], що поєднує дві паралельні реальності – 1930-ті роки, коли трагедія голоду відбулася безпосередньо із головними героями, та сучасність, у якій мешкають їхні нащадки. Тісна переплетеність двох часових просторів полягає в тому, щоб показати, як спогади про жахливе минуле предків допомагає героям сучасності вдало творити свою реальність.

До решти сучасних прозових творів про Голодомор належать такі книги, як «Зерносховище» Н. Ворожбит [4], яку було написано у двох форматах – повісті та п'єси; «Розколоте небо» С. Талан [34], що висвітлює зворушливу любовну історію на тлі страшних історичних подій, повість К. Мотрич «Молитва до убієнних голодом», у якій висвітлено страждання людей, що

пережили Голодомор, від їхнього імені безпосередньо, а також роман із біографічним підґрунтям «Вік червоних мурах» Тані П'янкової [26], який було розглянуто і опрацьовано у кваліфікаційній роботі.

1.3. Літературний дискурс про Голодомор як частина національного архіву

Уперше термін «геноцид» (від лат. “genos” – людина і “cide” – мордувати) ввів у обіг Р. Лемкін у 1944-му році у своїй праці «Axis Rule In Occupied Europe: Laws Of Occupation, Analysis Of Government, Proposals For Redress». Уже за два роки термін набув світового поширення і став офіційно визнаним у Європі – на підтвердження цього була ухвалена «Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього» [14]. А вже у 1953-му році у своїй праці «Радянський геноцид в Україні» Р. Лемкін ужив цей термін на позначення дій радянської системи проти українського народу. Як зазначав Р. Лемкін у своїй роботі, «радянська ідеологія полягає у знищенні всіх ідей і культур, за винятком однієї – радянської» [16, с. 42].

Незаперечним фактом є те, що Голодомор був і лишається акцією, що її було свідомо заплановано. За ствердженням багатьох джерел, «хліб в Україні з самого початку був, однак його відібрали насильницьким шляхом». Доволі часто неочевидці припускаються хибної думки, що голод в Україні також був спричинений поганими погодніми умовами, зокрема страшенною посухою. Втім, це не відповідає правді, адже за статистикою, у 1932-му році не було зафіксовано жодних настільки критичних погодніх умов, що могли б призвести до масової смерті кількох мільйонів людей. Тому можна сміливо вважати подібну заяву одним із інструментів пропаганди радянської влади, які застосовувалися для того, аби відвернути увагу від злочинів, скоєних СРСР [3]. Радянська влада активно вдавалася до «розкуркулювання» - примусового вилучення майна та харчів у багатших селян, щоб знищити так звані «експлуататорські класи» та створити нібито «рівні» умови для всіх у Радянському союзі [3, с. 5]. 7 серпня 1932 року було прийнято «Закон про п'ять

колосків» - закон, що передбачав миттєвий розстріл за розкрадання державного майна. Також було створено так звані «чорні дошки», що передбачали тотальну заборону торгівлі промтоварами та вилучення із комор всіх запасів зерна. Подібні насильницькі дії і призвели до масового біологічного винищення українців, порушення демографічної ситуації в країні та значного негативного впливу на генетичний фонд [3, с. 5]. Варто зазначити, що не вся територія України постраждала від голоду: переважно він торкнувся тих регіонів, що більше орієнтувалися на аграрне господарство, у яких була більш родюча земля, що давала більше прибутку, і який, відповідно, було швидко конфісковано. За статистикою, найбільше українців загинуло у Київській, Чернігівській, Вінницькій, Одеській, Черкаській, Житомирській, Харківській та Сумській областях.

Із інформації, що було наведено вище, можна зробити висновок, що ключовими для аналізу словами є такі: СРСР, голод, геноцид, етноцид, розповсюдження.

Явищу Голодомору було присвячено низку наукових праць. Так, наприклад, до таких належить документальна збірка В. Маняка «Голод 1933» [19], у якій було зафіксовано реальні спогади очевидців з тих чи інших областей України. Маняк провів величезну роботу, почергово описуючи протікання голоду у різних регіонах, та ретельно вишукував реальні історії очевидців, що розповідали про неприкрашену правду – ті страшні випадки, що відбувалися реально, і в які наразі важко повірити. Подібну роботу здійснює і дослідниця І. Рева, що наводить жахливу статистику: за підрахунками Реви, більшість людей, що пережили Голодомор ще в ранньому дитинстві, згодом виростають із нестійкою та нестабільною психікою, що була уражена травматичним досвідом. Ця нестабільність виявляється у наслідках тотальної недовіри до всього світу: «песимістичному настрої та зосередженні уваги на похмурому сьогоденні»[27,с.79].

Досліджували Голодомор також В. Сергійчук, що в енциклопедії «Голодомор як геноцид українства» [30] виклав основні етапи перебігу трагедії та статистику загальних втрат; Я. Файзулін, що укомплектував збірку «Репресовані щоденники» [41] із записок та нотаток очевидців, та В. Тиліщак, що уклав збірку «Людяність у нелюдяний час» [36], у яку вміщено 180 історій людей, що рятували решту населення від голоду.

А. Карбан [12] розбиває процес винищення України Голодомором на два умовні періоди. Перший період - 1932-1950-ті роки - можна назвати *«стагнаційним»*, в той час тема голоду була особливо не поширюваною, адже сам факт Голодомору за життя Сталіна ретельно приховувався радянською владою. Тому проблема Голодомору на території України не була особливо розповсюдженою, через що українська діаспора вдавалася до її поширення у зарубіжних виданнях. Другий період – *власне активний* – припав на другу половину 1950-х років і символізував собою незліченну кількість заворушень. Тоді, із настанням періоду «відлиги», з'явилися можливості вивчити тему Голодомору значно детальніше. Тому у 1984-му році було створено Міжнародну комісію із розслідування голоду в Україні, у 1985-му – засновано Спеціальну комісію із дослідження фактів голоду в Україні, і, зрештою, у 1992-му розпочала свою діяльність Асоціація дослідників Голодомору на чолі з Л. Лук'яненком. Усі ці фактори уможливили більш детальне ознайомлення з темою голоду в принципі. Власне активний період триває і до сьогодні, і його кульмінацією стає вже згаданий закон про визнання Голодомору геноцидом, що його було підписано за президенства В. Ющенка. Проте цей етап ще далеко не завершальний, і поширення Голодомору по всьому світу, аби досягти визнання європейським суспільством як страшного геноциду української держави, досі продовжується.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ. АНАЛІЗ ТРАГЕДІЇ ГОЛОДОМОРУ НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ ТАНІ П'ЯНКОВОЇ «ВІК ЧЕРВОНИХ МУРАХ»

2.1. Історія створення роману, важливість його поширення у сучасному світі

Таня П'янкova – молода сучасна авторка з Івано-Франківщини. Розпочала творчу діяльність у 2003-му році, переважно пише романи проте незрідка й поезію. До найвідоміших творів авторки належать такі романи, як «Цілунок у тім'я» (2015), «Кролівна» (2016), «Сонце в подолку» (2017), «Чужі гріхи» (2020) та багато інших. Головна особливість книг Тані П'янкovoї – виняткова чуттєвість і проникливість, зацікавлення історією України та травматичними подіями, що її наповнюють, а також використання діалекту регіону, у якому розгортаються дії того чи іншого твору письменниці.

Зацікавленість у травматичному минулому країни була притаманна творчості Тані П'янкovoї ще давно, і ця риса яскраво виявилась при написанні роману «Вік червоних мурах», який було вперше видано друком у 2021-му році, і який доволі швидко здобув нагороду на одному з найпрестижніших літературних конкурсів – «Коронація слова». Згодом, аби краще поширити таку важливу тему серед європейського суспільства, роман було також перекладено німецькою та польською мовою і опубліковано за кордоном. Таня П'янкova стверджує, що книгу було добре сприйнято у Польщі, якій також близька тема Голодомору, проте Німеччина пішла на контакт значно складніше; утім, кінцевої мети – ознайомлення європейського суспільства з сучасною літературою про те, як українців винищували штучним голодом – було досягнуто.

Створенню твору передувала довга історія написання. Сама письменниця зазначає, що важливість написання роману полягала особисто для неї в тому, щоб мати змогу комунікувати про історичні травми українців з навколишнім

світом, що й спонукало її порушити таку доволі непросту тему при написанні. Задум твору у письменниці з'явився навесні 2020-го року під час перечитування великої кількості документальних творів у домашній бібліотеці, звідки і було взято чималу кількість матеріалу для написання майбутнього роману. Тому справедливо буде зазначити, що частково книга є біографічною, адже всі описані в ній події – це реальні історії людей, що постраждали від Голодомору; звісно, при написанні літературного твору імена було змінено. Усі ці спогади Таня П'янкова упродовж довгого часу ретельно вишукувала в різноманітних архівах, а опісля комплектувала в єдине ціле. За словами авторки, для неї цілком можливим варіантом було написати оповідання або ж збірку новел, які так само було б присвячено темі Голодомору, однак Таня П'янкова цілеспрямовано поставила перед собою мету написати розлогий твір, аби охопити якомога більшу кількість аудиторії, адже, на думку авторки, великі прозові твори зараз сприймаються читачами із значно більшим зацікавленням. Письменниця стверджує, що книгу могло би бути видано значно раніше, однак доволі клопіткий процес вишукування історичних фактів, їхнього переосмислення створення збірних образів та прописування характерів персонажів затягнувся на достатньо довгий період, тож в результаті роман вперше було опубліковано аж у серпні 2021-го року.

Місцем розгортання подій було обрано село Мачухи, що на Полтавщині – і, можливо, вибір пав саме на цей населений пункт аж ніяк не випадково. За кілька років до трагедії Голодомору населення села становило понад дві тисячі людей, а за статистикою, під час геноциду загинуло трохи більше половини мешканців. Можливо, Таня П'янкова у своєму романі хотіла змалювати, наскільки непоправних втрат завдав голод саме на прикладі невеличкого села, що до того доволі повноцінно розвивалося, та показати, наскільки нещадним може бути геноцид навіть до настільки маленьких населених пунктів. Одним із реальних місць, яке було покладено в основу місця, де відбуватиметься значна частина сюжету, став санаторій, де лікували людей від ожиріння, що спонукало

Таню П'янкову створити образ Соломії – жінки, що страждає від ожиріння і завдяки санаторію має можливість повернутися до нормального життя. Також очевидним є те, що роман наповнений типовою для Полтавської області лексикою, що дає можливість читачу ще більше зблизитися з головними героїнями.

2.2. Перепроживання травми та боротьба з нею у романі «Вік червоних мурах»; контрастний показ головних героїнь

Роман, заради створення якого Таня П'янкова провела доволі кропітку і виснажливу роботу, здобув бажаної слави і швидко вразив серця читачів тим, що порушував одну з доволі актуальних на сьогоднішній день тем – один із найстрашніших злочинів росії та радянської системи проти України. Твір швидко набув популярності як в Україні, так і за кордоном.

Найперша і найбільш основна особливість твору полягає в тому, що його дві половини могли цілком би послугувати цілісними сюжетами для двох окремих романів. У творі фігурують дві головні героїні – Таня П'янкова описує долі двох абсолютно різних жінок, чий втрати внаслідок Голодомору абсолютно різні, та й самі жінки між собою не мають жодних спільних зв'язків і протягом твору не перетинаються. Єдиною точкою їх перетину стає вирішальна зустріч наприкінці твору, коли Соломія рятує Явдоху та її брата від голодної смерті і тим самим спокутує свою байдужість до подій навколо. Таким чином, поєднання двох героїнь символізує ніби початок нового життя, що було спільно побудовано саме Явдохою і Соломією – до зустрічі героїнь твір мав трагічний настрій, однак щойно їхні шляхи перетнулися, сюжет набуває більш оптимістичних відтінків.

Основний факт полягає в тому, що обидві героїні понесли достатньо сильні травми під час того страшного періоду. Також важливим фактором розвитку подій є те, що розповідь ведеться від першої особи кожної з героїнь почергово, що дає читачу можливість краще зрозуміти почуття та внутрішній

світ обох жінок. Прикметною особливістю є те, що у романі використано не повні форми імен героїнь, а лагідно-пестливі – Дуся і Соля, очевидно, в такий спосіб показуючи героїнь як двох ще вразливих маленьких дівчаток, цілком залежних від негараздів цього світу; також можливою причиною саме таких найменувань є те, що авторка не виділяє улюблениці серед героїнь, не вважає певну з них кращою чи гіршою, а ставиться до них однаково зі співчуттям і переживанням.

Перша героїня – Явдоха Рибка, дівчина з доволі бідної великої сім'ї. Ми бачимо, як родину Явдохи поступово вбиває голод, особливо важко героїня переносить смерть улюбленої бабусі, згодом дівчина також переживає згвалтування. Найбільша цінність дівчини в цьому житті – сім'я, що складається з матері, меншого брата, бабусі та батька, котрий доволі давно потрапив у заслання, проте фігурує в історії у епізодичних згадках як символ нескореності; саме сім'я так чи інакше впливає на моральний стан героїні протягом усього твору: ми бачимо, як після смерті бабусі героїня ще тримається, хоч і доволі невпевнено, однак втрата матері – найголовнішого тилу дівчини – миттєво підриває її життєву енергію. По смерті матері Явдоха та її брат Мирослав знаходять маленьке пшеничне зерно, котре пані Рибка приховала в роті і тому мовчала під час допиту комуністів. Зерно тут постає як символ самопожертви, бажання зберегти життя, прагнення загинути самій, аби лиш тільки дати повноцінне існування своїм дітям. Протягом всієї оповіді можна спостерегти, як день за днем Явдоха зморюється від голоду і згодом навіть починає благати про швидку смерть. В образі Явдохи ми бачимо будь-якого типового українця початку 1930-х років, чиє життя назавжди і остаточно було зламане голодом; також слід закцентувати увагу на тому, що до найбільш вразливих верств населення – а сім'я Явдохи, згідно з сюжетом, особливо не розкошувала – той період був особливо нещадним, адже влада холоднокривно обдирала бідняків до останнього. Можливо, образ Явдохи також є сучасним втіленням Марії з однойменного роману У. Самчука, адже як і на прикладі її прообразу, ми

можемо спостерегти поступове догорання життя Явдохи, що було спричинено муками голоду.

Явдосі протиставляється Соломія Баша – жінка із родини доволі заможної. Соломія засліплена горем від втрати новонародженої доньки Єви, тож біль втрати тамує їжею. Утім, результат не змушує себе довго чекати, і жінка опиняється у санаторії, де й проходить лікування від ожиріння. Соломія живе ніби відірваною від світу, не знаючи про страшну трагедію, яка відбувається в селі, і уривчасті клаптики інформації чує хіба що з переказаних історій. Проте жінка має і свої клопоти: насамперед, вона потерпає від жорсткого і холодного чоловіка-партійця Олексія, якого, проте, надто сильно любить і повсякчас шукає йому виправдання. Втрата доньки цілком затьмарює свідомість Соломії, тож, можливо, частково і в цьому полягає провина того, що жінка просто не здатна сприймати навколишню інформацію. Єдиною розрадою для Соломії стає улюблений песик Філя, з яким жінка залюбки проводить час, і який хоч трохи полегшує біль від втрати маленької Єви; утім, коли Філя несподівано безвісти зникає, ця звістка надовго викликає у Соломії шоківий стан. Тим часом селом починають повзти чутки, що Філю нібито з'їли голодні селяни, і такі новини цілковито повертають Соломію до реальності – настає усвідомлення, що рідне село справді занепастив Голодомор. Звістка страшної новини повністю накриває Соломію, проте всередині жінки все ще відбувається заперечення – вона не може повністю сприйняти той факт, що до трагедії причетний насамперед і Олексій.

Важливо також зацентувати увагу на тому, що Соломія не любить читати газет – у творі наявний епізод, де героїня пробує прочитати кілька статей про страшні події на селі, проте з огидою їх відкладає, вважаючи все те, що відбувається навколо – абсурдними вигадками. Таким чином, жінка ніби підсвідомо створює захисну плівку у своєму мозку, яка не дозволяє їй тверезо осмислювати інформацію. Прозріння настає навіть не стільки від втрати улюбленця, скільки від розмови з молодою медсестрою Аріною, іще одним важливим персонажем,

що виступає опорою та підтримкою Соломії під час лікування в санаторії, а згодом і навіртає її на правильний шлях. Родині дівчини також довелося стикнутися з Голодомором, тож саме Аріна доносить до Соломії істинні реалії, та нашттовхує на думку про те, що все, що досі головна героїня чула від Олексія – не є правдою. Кульмінаційним моментом стає кінцева зустріч з Явдохою та Мирославом, коли Соломія відчуває справжнє каяття через свою цілковиту байдужість, та усвідомлює, що тією кількістю харчів, які вона з'їла протягом останнього часу, можна було б нагодувати все село.

Таких людей, як Соломія, дуже багато і в сучасному суспільстві, тож можна сказати, що друга головна героїня уособлює колективний образ – тих представників людства, що несвідомо, чи то навмисно, ізолювалися від навколишніх проблем, і їхнє «пробудження» відбудеться рівно в момент глибокого ураження. Проте навіть знання про проблему не дасть до кінця її усвідомити, а тому для того, щоб стати справді свідомим громадянином, потрібно кардинально змінити свій світогляд – саме такий нелегкий шлях і лежав перед Соломією, який вона до кінця історії гідно пройшла, і у підсумку стала геть іншою людиною. Не можна сказати, що друга героїня аж вкрай негативний персонаж, адже протягом історії ми бачимо її розвиток як особистості, і, так само, як у випадку з Явдохою, бачимо її думки, переживання і страждання – звісно, як і кожна людина, Соломія має свій травматичний етап у житті.

Цей контрастний показ Явдохи та Соломії – наочний приклад того, наскільки водночас ці героїні і різні, проте так само вони мають між собою і щось спільне. Обидві мають травматичний досвід: одна згасає від голоду та спостерігає поступове винищення власної родини, інша вбита горем через смерть доньки та бореться з важкими фізичними муками, до яких сама ж себе і довела. Спостерігаємо за відмінністю світоглядів героїнь, і бачимо, що на сформовані ними погляди значно вплинуло оточення, у яких героїні перебувають: звичайно, вагомим фактором є те, що одна проживає у бідній

родині без зайвої копійки і стикається з геноцидом сам-на-сам, а інша – з доволі заможною родиною, і та інформація про Голодомор, яку вона отримує, є доволі обмеженою. Але й різний фінал у долях героїнь: одна сумирно кориться тому, що її чекає надалі, а інша – усвідомивши те, що відбувається навколо, поступово змінює свій світогляд.

Ця історія показує читачеві, що не можна одностайно судити, нібито одна з героїнь стовідсотково хороша, а інша – такою ж мірою погана. Обидві пережили різні болючі обставини, різні негаразди, і на їхню оцінку ситуації також великою мірою повпливало середовище, яке їх оточувало. Проте незаперечним лишається той факт, що однаково для Явдохи і Соломії роки Голодомору стали трагедією, з якими їм – гідно чи ні – належало по-своєму впоратись.

2.3. Символіка твору, його потаємні сенси

Інтерес викликає сама назва роману та згадка у ній мурах – очевидно, не без причини авторка дала своєму дітищу саме таку назву з подвійним сенсом, який було закладено у неї. З одного боку, ці комахи можуть символізувати саме кривавих загарбників, представників радянської влади, що поступово винищують село; червоний колір тут, імовірно, може поставати символом крові, терору, катувань; можливо, не випадково у назві твору фігурують саме такі тварини – червоні мурахи, вони ж мірміки, котрі вважаються найбільш хижим і небезпечним видом мурах, а отже, втілюють собою можливий образ тих катів, що занапали село. З іншого боку, ці тварини також символізують працьовитість, родючість, достаток, надзвичайно терплячу і витривалу особистість, тож можуть також бути натяком на те, що головні героїні, переживши численні випробування, в результаті здобудуть у житті щастя. Наприкінці твору поруч із новонародженим немовлям фігурує маленька мурашка – як символ зародження нового життя, що спрагле до нових відкриттів, і так само комашка створює навіть таку собі «закільцьованість» історії.

Двоїстість назви підживлює інтерес до твору, не робить його типово чорним або білим та дає можливість читачу трактувати назву і сам сюжет за своїм власним бажанням.

Ще одна цікава деталь у творі – мова персонажів. Як бачимо, головні героїні та переважна більшість героїв розмовляють українською, тоді як, наприклад, Олексій та ще декілька представників партії надають перевагу спілкуватися російською. До того ж, російська мова тут передана не власне російським алфавітом, а українським, що робить її викривленою і «неприродною» для навколишнього середовища, а отже, наштовхує на думку про те, що в цьому випадку російська мова – це символ зла та чогось чужорідного. Тож можна зробити висновок, що українською тут спілкуються переважно позитивні персонажі, а от негативних різко виділяє російська.

Символічними образами постають насамперед другорядні персонажі. Так, наприклад, уособленням залізної витримки, справжнього материнського захисту у творі постає мати Явдохи, пані Рибка. Навіть попри той факт, що Явдосина бабуся доводиться їй не рідною матір'ю, а мачухою, пані Рибка з терпимістю зносить всі її капризи та до самої смерті піклується про неї. І навіть у часи важкого голоду, завдяки підтримці пані Рибки, її діти почувуються під захистом та відчують справжній родинний затишок, що, звичайно, різко втрачається з її смертю.

Персонаж Олексій, чоловік Соломії – різко негативний, утім, з подачі Соломії це спершу не відчувається так гостро. Попри той факт, що жінка визнає, що їхні стосунки з Олексієм вже набагато прохолодніші, ніж раніше, Соломія все ж не може втратити колишньої любові до нього та заперечує усі гріхи, що йому приписують. Можливо, образ Олексія певною мірою символізує сучасну політичну владу – люди бачать, як своїми рішеннями державна верхівка поступово руйнує країну, однак вже настільки до неї звикли, що не хочуть нічого міняти.

Наступний персонаж – Аріна – спочатку виступає як нейтральний. У молоденькій медсестрі Соломія, щойно приїхавши до санаторію, знаходить свою розраду, має, кому виплакати. Протягом твору ми помічаємо поступове зближення між жінками, і зрештою, Аріна робить своєрідний «удар в голову» - доносить до Соломії звістку, що, виявляється, у Мачухах вже давно панує Голодомор. Логічно припустити, що без такого сюжетного повороту не було б щасливого кінця твору, тож Аріна тут виступає образом «мудрого наставника», котрий зрештою кардинально міняє хід усіх подій.

Філю – улюбленця Соломії – навряд чи можна назвати повноцінним персонажем твору, оскільки він не людина, проте він також відіграє свою важливу роль: Філя виступає своєрідним «бар'єром» між Соломією і подіями навколишнього світу. Щойно бар'єр, захисна оболонка втрачені, настає прозоріння і по-справжньому об'єктивний погляд на світ: сучасних реалій більше ніщо не приховує. Отже, Філя нібито слугував для Соломії оберегом, утративши який, вона цілком змінює свій світогляд.

Цікавим образом у творі також стає коровай, котрий переважно втілює ситість і достаток, проте тут постає символом смерті. У творі наявний епізод, де Явдосі сниться катування близької подруги Оленки – попри те, що дівчина плаче і благає лишити її в спокої, їй нещадно пхають шматки короваю до рота, тим самим роздираючи горлянку – їжа не засвоюється вже давно голодним шлунком, і Оленка швидко гине. Цей епізод – показ того, як найжахливіші реалії можуть спотворити усе святе і дороге серцю, як вони викривлюють все прекрасне. Іншим би разом, коровай цілком міг нагодувати сім'ю, проте зараз він стає символом мук і катувань, про що Явдоха ще довго згадає із справжньою огидою.

Кінцевий образ твору – новонароджена донька Явдохи – слугує щасливим кінцем і початком нового життя. Дитина далася Явдосі непросто, оскільки була зачата внаслідок зґвалтування, через що героїня під тиском внутрішніх мук

сумнівається, чи приводити їй доньку в цей світ – проте під наполяганнями Соломії таки зважується на це. Немовля символізує те саме вистраждане, виплакане щастя, на яке заслуговують герої, натякає, що за кожним болем зрештою настає світанок полегшення, та знаменує прихід у світ нового покоління, котре розпочне нову сторінку життя, не затьмарене жахіттями голоду. Як бачимо, багатогранні символу твору дають можливість знаходити у ньому нові барви та не читати його так однотипно.

ТВОРЧА ЧАСТИНА

Небувалі бувальщини

Весна 1933-го року. Маленьке село на Житомирщині

Голод.

Це страшне, ковзке, вбивчо-крижане слово пробирається і наскрізь обліплює легені, паралізує мозок, заважає не те що повноцінно рухатися і радіти життю, а й навіть нормально мислити. Страшна весна 1933-го року пройшлася центром України, спопелила всю зелень навколо, натомість лишивши на голих землях жмутки попелу і гару. Там, де колись панувало життя, zostалися силуети худорляво-тонких, немов скелети, деревець, і часом під завивання вітру було чути їхній стогін – відгомін того, як гірко плакала цими днями вся Україна.

- Їсти!

Маленька Надійка знехотя відклала цяцьку, що вже давно правила їй за найкоштовніший, найдорожчий скарб – сяк-так змайстрованого дерев'яного коника, обперезаного біло-червоною хустинкою – і виповзла зі свого закутка за припічком. Звісно, якби хід історії України повернувся б інакше, Надійка могла б мати абсолютно щасливе, безтурботне дитинство, сповнене вічних сюрпризів і містичних загадок. Однак звичка до тривалого браку хліба в господі, забуття його вигляду та запаху поступово робили свою справу: голод уже давним-давно позбавив мале дівчатко того водоспаду життєвої енергії, яким Надійка так і фонтанувала ще зовсім нещодавно; минав місяць за місяцем, і з часом дівчинці ставало все набагато важче рухатися, її ніжки вже не оббігали усі сільські стежки з колишньою стрімкістю. Та попри те, що обличчя дівчинки було значно блідшим, ніж то личило б для звичайної п'ятирічної дитини, очі запалими, а уста сухими і потрісканими, Надійка все ж не втрачала таких властивих маленьким дітям якостей – радощів та оптимізму. Саме ця нестерпна жага до життя, бажання дослідити все нове навколо, відчувати себе

справжнісіньким слідопитом та пробігтися там, де, здавалося, ще не ступала жодна людська нога, і рятували мозок Надійки від пекельного полум'я божевілья, яке так нещадно знищувало і роз'їдало дорослих.

Надійка вибралася на лаву, задалегідь скривившись у передчутті несмачного, а втім, достатньо зграбного на сьогоднішнє поживку. Мати, Оксана Петрівна, з незворушним лицем поставила на стіл полумисок, від якого відгонило гидомирним запахом; зачувши його, Надійка від огиди сковтнула слину, здригаючись від самої думки про те, скільки ще цієї гидоти доведеться перетравити маленькому шлунку.

Мати мовчки накладала ополоником щось подібне до страви в Надійчину миску. Обличчя Оксани Петрівни уже давно нагадувало щонайменше скелет: шкіра обвисла і вкрилася зморшками, уста були худими і мовчазними, а очі, під якими залягли глибокі бездонні кола, ніби позбавились жодних емоцій і чимось скидалися на очі побитого собаки. Виснажена, схудла від хатньої праці та постійного недоїдання, здавалося, що лише однією тонкою невагомою ниткою вона відділена цим світом від потойбічного. На відміну від Надійки, матір вже давно не цікавили жодні земні радощі, ніщо протягом останніх місяців не могло викликати в неї посмішки. Здавалося, що душа Оксани Петрівни давно стала черствою і холодною, проте це було не так – у глибині душі жінка неймовірно переживала за майбутнє дочки, за те, щоб її життя не обірвалося на такій короткій довжині, однак була настільки замордована усім тим, що відбувалося навколо, що давно вже була неспроможною відкрито висловити свої почуття без жодних заялень. Виховувати доньку самій, без допомоги чоловіка, котрого давно не стало стараннями радянської влади, було ще й неабияк складно, тож, гадаю, не варто винуватити Оксану Петрівну у позбавленості зайвої чуттєвості.

Глибоко сьорбнувши ложкою місиво з перетертої дубової кори, шматочків кропиви та листя лободи, Надійка піднесла це вариво до рота і

ковтнула – звісно, смак був терпким та не надто приємним, проте коли куштуєш такий поживок вже протягом кількох місяців, як-не-як маєш звикнути. Каламуть миттєво засвоїлася горлом дівчинки та заповнила шлунок – такий «делікатес» частково робив свою справу, принаймні на деякий час тамував голод. Сумно посміхнувшись, Надійка надпила ковток бруднувато-сірої води із старого горнятка – так само, про кришталево-джерельну воду наразі можна було лише мріяти, оскільки криниця давно всохла, і доводилося задовольнятися таким «багатством».

- Мамо, коли вже ми почнемо смачно їсти? – спитала Надійка, зітхнувши, передчуваючи, що нагода смачної вечері випаде ще далеко не скоро.

Надійка мріяла про хліб, золотавий, теплий і запашний хліб, сама думка про який змушувала слинки просто котитися з рота, але, крім хлібу як основної страви, мала дівчинка ще одну потаємну мрію – ще бодай раз у житті спробувати пряники. Вона досі чітко пам'ятала ті золотисто-коричневі пряники найбільш вигадливих форм, всередині яких відчувався смак густого молочного шоколаду – безцінним спогадом Надійки стала давня поїздка батька на ярмарок, з якого він і привіз такі «коштовності». Звичайно, в теперішні часи, коли ледь-ледь випадала нагода нормально поїсти, мріяти про таке багатство було справжнісіньким блюзнірством, проте ніхто не забороняв Надійці бодай у думках уявити той прекрасний день, коли нарешті вона сповна володітиме цими незліченними скарбами, і часом, заблукавши у своїх прекрасних дитячих мріях, вона уявляла незліченні пакунки з пряниками. А проте наразі ситуація була доволі сутужною, і дівчинка вже давно не мала в роті навіть краплини молока – ще довгий час тому, аби роздобути хоч якийсь пристойний поживок, корову довелося віддати на забій.

Скрутно підібгавши губи, Оксана Петрівна сухо мовила:

- А я знаю? Доводиться задовольнятися тим, що наразі маємо. Тому добре їж, набирайся сили і не вередуй.

Сторонньому спостерігачу могло би здатися, що тон, яким Оксана Петрівна мовила ці слова, був надто колючим і крижаним, однак перше враження було оманливим; насправді ж жінка чітко усвідомлювала, що зростаючому організму Надійки необхідно добре і правильно харчуватися, інакше дівчинка стане приреченою на постійні хвороби і швидку смерть; тож сліпий біль, спричинений цими обставинами, просто не дозволяв бідолашній жінці щиро висловити всі свої почуття.

Надійка болісно схлипнула, втерши очі маленьким кулачком.

- От би в нас вдома були велетенські гори цукерок... - замріяно мовила вона. – А на столах стояли кришталеві кубки, з котрих би струменів солодкий яблучний сік, а у горнятках парувало тепле молоко...

Пронизливим ножем ці слова різнули Оксану Петрівну по серцю; вона щиро прагнула дати доньці усе найбільш необхідне для її розвитку і щастя, проте що робити, коли наразі це було фізично не в її спроможностях? Лишалось мовчки страждати.

- На жаль, чого зараз нема, того не зробиш. Лишається вдовольнитися тим, що наразі маємо. Будь чемною дівчинкою і добре їж.

Скрушно схлипнувши, Надійка знов зачерпнула місиво ложкою, і, зібравши залишки сили докупи, заходилася завзято поглинати ненависну страву.

По завершенні «ситного» обіду, Надійка, прихопивши улюблену ганчір'яну ляльку Оленку, вийшла надвір прогулятися. Дівчинка йшла сільською стежкою, заглибившись у свої думки. Звичайно, у такий нелегкий шлях лишалися і свої радощі, що давали барв у цю сірість – наприклад, зустрічі на дитячих майданчиках з подружками, які зазвичай супроводжувалися довгими розмовами та грою у «доньки-матері» з ляльками. Втім, був і негативний бік медалі – часом дівчатка починали заводити довгі суперечки на тему, хто сьогодні мав смачніший сніданок, і, згадуючи усі ті каші з твердих

висівок, коржики з деревної кори, гнилу капусту та заледве просмажене м'ясо диких тварин, хотілося плакати. Дарма дорослі вважають, що діти не до кінця усвідомлюють масштаб проблем, які відбуваються навколо: зазвичай чутливе дитяче серце аж надто відчуває негаразд і переживає його з особливою гостротою.

Як Надійка мріяла замість вже таких звиклих помий, які куштувала вдома, спробувати хоч раз свіжі булочки! Головні болі вже достатньо давно мучили дівчинку, попервах ледь не доводячи до неприємності; з часом, втім, вони стали звиклою і невід'ємною частиною життя малечі. Сподіваючись хоч трохи скрасити своє горе, Надійка мала мету дорогою зайти до подруги Катрусі, побалакати з нею, та розділити обід із с'як-так звареного капустяного супу – звісно, то не заморський делікатес, проте за вже остогидлу кашу з дубової кори куди смачніший.

Міцно притискаючи ляльку до грудей, Надійка крокувала сільською дорогою, аж раптом, цілком несподівано для самої дівчинки, до неї долинули спокусливі пахощі щойно спеченого свіжого хліба. Надійка відчула, як мимоволі скрутило її шлунок, і дівчинка рвучко ковтнула густу слину: як давно вже вона не відчувала цього запаху, що аж її пам'ять встигла преміцно заблокувати всі спогади! Зараз, при самому лише вдиханні цих божественних прянощів, Надійка відчувала приблизно щось теж саме, що відчувають сучасні люди, насолоджуючись ароматом різних екзотичних фруктів.

Швиденько зметикувавши, що, оскільки запах щохвилини ставав все відчутнішим, Надійка зрозуміла, що «прихисток» хлібу має бути порівняно недалеко. Дівчинка все ще трішки перебувала у розгубленості, однак зважившись, поступово вона почала несміливим кроком рухатися у той бік, звідки, на її думку, і долинав такий бажаний запах. Зрештою вона дісталася невеликої білої хатинки із солом'яною стріхою, неабияк при цьому здивувавшись: адже Надійка достеменно знала, що господиня цієї хати вже

місяць як померла від важкої недуги. Цікаво, хто ж тоді там хазяйнує? На хвилинку завагавшись, дівчинка несміливо постукала кулачком у двері, які, здавалося б, були і не надто причинені. Молода усміхнена жінка, яку Надійка побачила вперше в житті, і яку доти ніде в селі не зустрічала, відчинила дівчинці двері і гостинно запросила ту до хати.

Здавалося, ніколи ще в житті Надійка не мала такого розкішного обіду. Вона із задоволенням покуштувала апетитні булочки, врізала собі кілька скоринок хліба, щедро змащених маслом, випила горнятко смачнющого узвару. Звісно, куди там тій каші з висівками, після такої суворої дієти дівчинка мовби втрапила на неабиякий бенкет!

Між тим, нова знайома зацікавила Надійку, тож дівчинка з інтересом почала розпитувати у господині про її особу. Виявилось, що молоду приємну жінку звали Марисею, і справді, вона доводилася небогою покійній господині, до якої за викликом з листа нещодавно переїхала, щоб клопотатися по господарству та стежити за здоров'ям тітки, котра вже доживала свої літа. Переїхала Марися із області, якої, на щастя, не торкнулася страшна політика радянських партій, тож і проблем з голодом там особливо не було. Саме через те Марися взяла у маленьке село на Черкащині трохи своїх запасів, які відклала «про чорний день», аби хоч наостанок потішити тітку якісними стравами.

Маленька Надійка уважно все це вислухала, потому почавши розповідати про їхнє тяжке з матір'ю життя та нестачі бодай скоринки хліба вдома; зненацька набравшись потоків натхнення, дівчинка із запалом почала розповідати про те, як часто останніми місяцями їй доводилося недоїдати, та як палко мріяла вона про те, аби хоч раз скуштувати справді ситного обіду. Марися, слухаючи цю щирю дитячу оповідь, дивилася на дівчинку широко розплющеними очима, сповненими непідробного розуміння і співчуття. Коли ж

Надійка, віддихавшись, закінчила оповідь, Марися лагідно поклала свою руку дівчинці на голову і з теплотою мовила:

- Бідолашне дитя! Розумію, як же тобі доводилося останнім часом несолодко. Проте не переймайся, я тобі дам трохи харчів на дорогу, гадаю, цього тобі буде достатньо, аби ситно повечеряти. А ще ти можеш у будь-який час приходити до мене, коли зголоднієш, або ж просто захочеш поспілкуватися.

Наостанок жінка нагодувала Надійку горнятком теплого, паруючого супу, та дала їй трохи їжі на дорогу: кілька пишних хлібин та горняток із питвом, поклавши все це у вузлик та міцно зашнурувавши. На прощання Марися поцілувала Надійку в чоло – і вперше за довгий час дівчинку огорнуло якесь приємне, невагоме внутрішнє тепло, тож додому вона вже простувала із неабияк піднесеним настроєм. Того вечора Надійка та Оксана Петрівна уперше за багато днів мали смачну вечерю – можливо, іншим разом мати і стала би допитувати дівчинку, де ж вона роздобула такі ласощі у цей непростий час, проте зараз господиня була надто спантеличена і вражена від самого факту появи доброї їжі в їхньому домі, тож їй нічого не лишалося, як просто з насолодою куштувати хліб і отримувати небувалий приплив сили.

... Наступного ранку уперше за довгий час Надійка прокинулася із небувало щасливим настроєм. Ситна їжа досі зігрівала дівчинку, тож зараз Надійка була сповнена енергії та бадьорості. І зараз вона збиралася втілити в життя те, що їй не вдалося зробити вчора – навідати подругу Катрусю, з якою, звісно, тепер було би більше тем для обговорення.

Надійка витягнула з-за припічку ляльку Оленку, акуратно склала хлібини, що залишилися, до вузлика, та міцно зав'язала його – адже, на думку дівчинки, було б страшеним неподобством завітати до подруги та не почастувати її своїми здобутками – звісно, обіди Катрусі порівняно зі скромними перекусами Надійки були справжніми бенкетами, однак навіть найбільш майстерно зготована рідка їжа не зрівняється із запашним свіжоспеченим хлібом. Отож

Надійка запхнула вузлик собі за пазуху, і, вхопивши Оленку, що волоком тягнулася по землі, за ганчір'яну руку, вирушила за десять хат попереду – вперед до Катрусі.

Вдома у подруги Надійка незабутньо провела час: Катруся витягнула коробку зі своїми улюбленими старими кубиками, і дівчатка досхочу награтися. Малята сміялися, балакали про те про се, і, загалом, цілком насолоджувалися часом одна з одною. Зрештою, в якийсь момент Надійка відчула, що настав час потішити подругу, тож витягнула з-за пазухи вузлик, і, розв'язавши його, простягнула Катрусі велетенську сонячно-золотаву хлібини. Вираз непідробного подиву промайнув на обличчі подруги, втім, Катруся взяла запропонований їй дар і залюбки покуштувала – після кількох добрячих укусів обличчя дівчинки мовби просвітлішало і на ньому заграла сліпуча посмішка – точна ознака ситості. Зібравшись з духом, Катруся вигукнула:

- Але ж який смачний хліб! Тільки гадки не маю, де ти його взяла, Надійко? Посівів давно немає, невже якийсь добрий чарівник приніс тобі такий подарунок?

І саме тут Надійка припустилася найбільшої в своєму житті помилки, навіть гадки не маючи, до чого приведе така звична для неї дитяча безпосередність. Простодушно не замислюючись про можливі негативні наслідки, із запалом Надійка видала:

- Та хіба ж ти не знаєш? Пам'ятаєш Михайлину Степанівну, ту, що жила у білій хаті поруч з яблунею?

- Звісно, чом би я мала її не пам'ятати?

- Так от, кілька тижнів тому вона померла, а до неї переїхала мешкати з іншого міста її небога Марися. То вона там вже й лад навела, і їсти наготувала, от, вчора почастувала мене таким ситним обідом! Як захочеш попоїсти, можеш до неї заходити, вона для тебе нічого не пошкодує!

Почувши таку щедрю порцію інформації, Катруся тяжко замислилася. Кумедно насупила брови, давши зрозуміти, що глибоко розмірковує. Зрештою, поглянувши спідлоба на подругу, спитала:

- А ти точно говориш мені чисту правду? Невже не брешеш?

- Та чого б це я мала тобі брехати? – щиро здивувалася Надійка. – Можеш сама завітати до тієї хати, от і збагнеш, що кожне моє слово – щирісінька правда!

- Ну що ж, - глибокодумно мовила Катруся. – От неодмінно скоро завітаю, тоді і побачимо, правду ти казала чи ні!

У Надійки заблищали очі в передчутті того, яку добру справу вона згодом зробить: бідолашна дівчинка так сподівалася, що принесена нею добра звістка хоч трохи скрасить комусь життя, навіть не здогадуючись, чим все це згодом може обернутися!

Того вечора Надійка лягала спати цілковито щасливою із відчуттям виконаного обов'язку на душі.

Через деякий час Надійка знову зустрілася з Катрусею, котра принесла подрузі благі вісті: виявилось, Катруся вже встигла побувати в гостях у Марисі, яка також пригостила її ситним обідом. Щоправда, несподіваній появі маленької гості Марися неабияк здивувалася, і все намагалася розпитати в Катрусі, хто ж вона така, утім, дівчинка надала перевагу в цьому випадку міцно тримати язик за зубами.

Втім, Надійка вчинила чималий прорахунок, звіривши священну таємницю не тій людині. Звичайно, в силу своєї дитячої простодушності і невміння до кінця усвідомлювати наслідки своїх вчинків, Катруся ще достеменно не розуміла, яку біду може накликати розголошення речей, про які краще було б тримати язик за зубами. Тож дівчинці здалося, що неправильно –

знати про таку важливу у теперішні часи місцинку, що може всіх прогодувати, і не поділитися інформацією про неї з людьми, що реально цього потребують. Тож зопалу Катруся переказала радісну звістку ще одній подрузі, ну а затим, звісно, новини розлетілися зі стрімкістю джерела: безтурботні діти передавали таку важливу інформацію з рук у руки, не відаючи, якою небезпекою це загрожує для Марисі – бідолашна дівчина жила собі спокійним життям, навіть не здогадуючись, як одного дня воно вкрай переміниться – бо ж плітки, які так необачно розлетілися по всьому селу, зрештою дійшли і до вух колгоспної влади, викликавши у верхівки неабияке зацікавлення.

Два тижні минуло після знайомства Надійки з Марисею, коли одного дня сталося непоправне лихо. Був ранній ранок, промені малинового сонця ніжно пестили сільські околиці. Як завше, Марися спокійно собі спала за припічком і усміхалася радісним сном – єдиному, що могло хоч трохи прикрасити таке нелегке теперішнє життя – коли раптом пролунав пронизливий гуркіт у двері, та такий сильний, що, здавалося, зараз відламається засув. Спросоння дівчина встала, узулася, накинула на себе перше-ліпше вбрання, і, мугикаючи собі щось під носа, пішла відчиняти; однак вигляд гостей на порозі змусив її надовго отетеріти – по Марисю прийшла радянська влада.

Що було далі, можливо, міг би здогадатися тільки дуже обдарований фантазією і проникливий читач. Безперечно, що у Марисі конфіскували все майно, її забрали, довго допитували, де це у маленькому селі, яке аж ніяк не може похизуватися у теперішні нелегкі часи продовольством, їй вдалося роздобути хліб; втім, Марися вистояла, не вважаючи за потрібне поділитися інформацією, за що піддалася пекельному катуванню. Фінал цієї історії був сумним і до неможливості очевидним: у результаті Марися загинула, а колективізатори потім ще довго ходили сільськими хатами з обшуком.

Звичайно, що звістка про смерть Марисі облетіла все село так само стрімко, як і розповсюдження про прихований хліб; селяни були неприємно

вражені і шоковані. Найбільше, звісно, побивалася Надійка: дівчинка збагнула, яку ж дурницю вона накоїла, і звинувачувала себе в тому, що якби не вона, то і не було б смерті її благодійниці. Душевні муки Надійки продовжувалися зо два тижні, аж нарешті дівчинка вирішила покласти їм край: одного дня вона потайки втекла з дому і бігла, бігла не озираючись куди очі дивилися. Зрештою, Надійка дісталася до високої звивистої кручі, під якою визирало глибоке провалля із гострим камінням, при одному погляді на яке миттєво почала паморочитися голова. У Надійки потемніло в очах, але все ж, дівчинка рішуче зібралася з духом. Ніжки її затремтіли, вона заплющила очі і пронизливо вигукнула:

- Я так більше не можу!

І, глибоко вдихнувши, зробила впевнений крок у бік провалля, після чого її миттєво огорнуло покривало темряви.

Наші реалії. Київ, 2019-й рік.

- Ну от і все, скінчилася історія, - мовила пані Анастасія, поправляючи окуляри.

- Але як же все це трагічно! Шкода, що не змогли врятувати ні пані Марисю, ні маленьку Надійку... я сподівалася, що у житті, як і в казці, завжди має бути свій щасливий фінал, - вислухавши історію, скрушно мовила одинадцятирічна Надійка.

Мати замовкла, її очі мовби закам'яніли.

- На жаль, далеко не на кожного в цьому житті чекає казковий фінал... чимало жертв Голодомору так і не змогли його зустріти, то були страшні дні, - замислено мовила Анастасія Микитівна. – Нашій моїй прабабі Катерині тоді одній з небагатьох пощастило вижити. Згодом після смерті подруги Надійки

Катерина з матір'ю змушені були тікати до іншого міста, яке і забезпечило їх прихистком...

- А що сталося з матір'ю Надійки? – занепокоєно спитала Надійка-молодша.

Тяжко зітхнувши, Анастасія Микитівна мовила:

- На жаль, материнське серце не витримало – попри зовнішню прохолодність, Оксана Петрівна все ж любила свою дочку. Тож все своє горе вона мусила збавити у зловживанні алкоголем, що згодом і призвело до фатальних наслідків.

Поволі спускався на місто прохолодно-сапфіровий осінній вечір. Замислено дивлячись у вікно, Надійка краяла хліб на бутерброди, змащуючи скибку маслом. Повернулася, поглянула на скибку, яку так щедро відрізала, і зненацька у дівчинки защеміло серце.

Дивним було усвідомлення того, що зараз такий окраєць хліба за доволі невелику ціну абсолютно спокійно можна придбати у першій-ліпшій крамниці – що, власне, Надійка саме вчора і зробила – а понад вісімдесят років тому бодай малесенька скибочка була настільки ж цінною, наскільки у спокійні часи золотий злиток. У дівчинки мимоволі навернулися сльози на очі: чи ж не соромно отак розкошувати обідом, при цьому усвідомлюючи, наскільки нелегкі часи колись довелося пережити нашій Батьківщині? Якийсь дисонанс викликало розуміння, що колись люди мріяли і божилися, аби хоч раз на день нормально попоїсти, тоді як зараз ця функція була абсолютно звичною і доступною. Лишалось лиш сподіватися на те, що в епоху новітніх технологій голод ніколи не занапастить людей до такої міри, аби їм ще хоч раз довелося пережити щось подібне.

Ще один погляд у вікно. Кінець листопада, вечоріє. Одна рука повільно тягнеться до підсвічника, інша витягує з шухляди коробку з сірниками. Надійка

запалює підсвічник, ставить його на підвіконня. Кидає швидкий погляд на свічку: тонкий граційний вогник поступово тліє, немов те нетривке, уривчасте людське життя. Саме таким життям виявилася п'ятирічна стежа тієї самої Надійки, що жила зо дев'яносто років тому, і чиїм ім'ям маленька дівчинка сучасності нині могла гордо називатися. Страшно усвідомити, наскільки голод знищував людську тривалість життя – ні, це не могло допуститися повторно.

Зробивши крок назад від підвіконня, Надійка мовчки перехрещується. За пам'ять невинно убієнних. І два болючих слова завмерли на вустах: НІКОЛИ ЗНОВУ.

ВИСНОВКИ

У ході роботи було досліджено явище Голодомору у соцреалістичному каноні. З'ясовано, що тодішня пропагандистська діяльність всіляко замовчувала явище Голодомору та вводила жорстку цензуру на розголос – саме тому у часи СРСР було практично неможливо видати твір на цю тему. Також було проаналізовано те, що українські письменники у своїх творах рішуче руйнували явище соцреалізму, метою якого був показ панівної верхівки у найкращому світлі.

Розглянуто твори відомих українських письменників – як діаспорних (В. Барка, У. Самчук, М. Руденко), так і тих, що мали змогу вільно публікувати свої твори на території України, як українських класиків, зокрема «розстріляного відродження» (П. Тичина, В. Підмогильний), так і більш сучасних митців (С. Талан, Н. Доляк, Н. Ворожбит), та зосереджено увагу на кардинальних відмінностях творів різних поколінь – за спостереженнями, зараз письменники можуть змальовувати тему Голодомору більш розкуто, тоді як за радянських часів усе піддавалося жорсткій цензурі. Показано, який саме ступінь травми аналізує кожен з цих творів та проаналізовано, якою мірою трагедію Голодомору по-різному розкриває кожен літературний жанр – поетичний твір (вірші П. Тичини, сучасна поезія Н. Погребняк), великий (низка повістей) або малий прозовий (збірка оповідань Н. Підмогильного) чи ліро-епічний (поема «Хрест» М. Руденка).

Досліджено головний об'єкт опрацювання роботи – новітній роман Тані П'янкової про Голодомор «Вік червоних мурах». Розкрито історію його створення і написання, розглянуто поширення у серед європейського суспільства та зазначено, чим саме цей твір так важливий для української літератури. Закцентовано увагу на тому, що у роки російсько-української війни написання такого твору було напрочуд важливим. Розглянуто таку особливість твору, як поєднання двох нібито абсолютно непеєднаних історій, його

нетиповість на тлі інших творів про Голодомор, опрацьовано складні образи головних героїнь як два абсолютно відмінні один від одного образи та досліджено, що послуговували прототипами для їхнього створення абсолютно реальні історичні події та особи. Показано пережиття травми на прикладах героїнь та підбито підсумок, що твір є важливим у особливому показі страждань та зображенні доволі контрастних образів. Закцентовано увагу на символічних образах, які не роблять твір пласким і додають у нього нових прочитань. У підсумку зазначено, що порушення теми про Голодомор як надзвичайно болючого етапу української історії завжди буде важливим і що показ цієї теми у абсолютно нетиповому зображенні ще більше заохочує читача для ознайомлення з темою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ассман Ал. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті ; пер. із нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2014. 440 с.
2. Барка В. Жовтий князь. Київ, Фоліо, 2017, 730 с.
3. Верстюк В. Геноцид українського народу. Київ, Український інститут національної пам'яті, 2008.
4. Ворожбит Н. Зерносховище. Київ, Видавництво Анетти Антоненко, 2021, 96 с.
5. Голодомор. Комуністичний геноцид українців. Київ, 2019, 19 с.
6. Голодомор не зламав. Київ, 2019, 32 с.
7. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : статті та есеї. Київ : Грані-Т, 2013. 548 с.
8. Гуцало Є. Голодомор. Центр навчальної літератури, 2019, 418 с.
9. Дімаров А. І будуть люди. Фоліо, 2019, 976 с.
10. Доляк Н. Чорна дошка. Київ, КСД, 2017, 240 с.
11. Історія Голодомору. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/istoriia-holodomoru/>
12. Карбан А. Фольклор великого голоду: історіографія дослідження.
13. Колесник І. Концепт «пам'ять» як аналітична структура: український вимір. Національна та історична пам'ять : Зб. наук. праць. Вип. 3. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. С. 171-181.
14. Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.
15. Кудрявцев М. Голод в художній літературі // Слово і час. 1993. №10. С. 68–73
16. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні. Київ, 2020, Markovbook, 256 с.
17. Любченко А. Кострига. НТШ в Америці, 1951, 355 с.
18. Маняк В. Голод 33. Київ, 1992, 585 с.
19. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. із фр. А. Репи. Київ : ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2014. 272 с.

20. Нечипоренко Л. Рік 33-й. Музей Голодомору, Київ, 2024, 160 с.
21. Пам'ять, що рятує: голоси правди. Київ, 2019, 26 с. URL: <https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/proyekt-pamyat-shcho-ryatuye-golosy-pravdy>
22. Погорецький В. Трагедія Голодомору в українській літературі: спроба екзистенційного аналізу. URL: <https://zolotapektoral.te.ua/%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F-%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%83-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9-%D0%BB%D1%96/>
23. Позняк-Хоменко Н. Пам'ять роду. Київ, 2020, 43 с.
24. Поліщук Я. Ревізії пам'яті : літературна критика. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. 216 с.
25. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті. Монографія. Київ : Академія, 2018. 304 с.
26. П'янкова Т. Вік червоних мурах. Київ, Наш формат, 2021. 142 с.
27. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій. Київ, 2019, К.І.С, 272 с.
28. Рікер П. Історія та істина / пер. із. франц. В. Шовкун. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. 396 с.
29. Самчук У. Марія. Київ, 2022, Фоліо, 160 с.
30. Сергійчук В. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид українства. Київ, 2016, 432 с.
31. Славутич Я. Голодомор в українській літературі Заходу // Слово і час, 1991, №7, С. 10–19
32. Спротив геноциду. Київ-Львів, 2015.
33. Стельмах М. Чотири броди. Київ, 2008, Якабоо, 572 с.
34. Талан С. Розколоте небо. Київ, 2020, КСД, 352 с.

35. Тарчевська Н. Замість хліба куркульського – соціалістичний. 25.11.2023.
URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20231125-zamist-hliba-kulatskogo-sotsialistychnyj-kym-buly-organizatory-golodomoru-ta-chomu-tse-genotsyd/>
36. Тилішак В. Людяність у нелюдяний час. Київ, смолоскип, 2018.
37. Тичина П. Загупало в двері прикладом. 1921.
38. Тичина П. Скорбна мати. Знання, 2019, 477 с.
39. Трофименко Т. Трагедія на три дії. Голодомор в українській літературі // Дніпро. – 2011. – №11. – С. 156–159
40. Україна 1932-1933: геноцид голодом. Київ, 2018, 38 с.
41. Файзулін Я. Репресовані щоденники. Київ, 2018. Видавництво «Фенікс», 354 с.
42. Чим Голодомор відрізняється від Голокосту:
https://texty.org.ua/articles/74154/Chym_Golodomor_vidriznajetsa_vid_Golokostu_i_chomu-74154/
43. Шторгін І. Свідки Голодомору розповідають про пережите. 24.11.2021.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/holodomor-ekspedytsiya-rozpovidisvidkiv/31573571.html>